

- Альтерпрес, 2003. – 320 с.
11. Флорида Р. Креативный класс. Люди, которые меняют будущее / Р. Флорида. – М. : СИК, 2011. – 202 с.
12. Хабермас Ю. Техника и наука как «идеология». – М. : Праксис, 2007. – 208 с.
13. Хоркхаймер М. Диалектика Просвещения. Философские фрагменты / М. Хоркхаймер, Т. Адорно. – М. : Медиум ; С.Пб. : Ювента, 1997. – 312 с.

УДК 334.012.64

ІНСТИТУТ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ЯК КЛЮЧОВА СКЛАДОВА СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Т. І. Зосименко, кандидат економічних наук
Л. В. Сахневич

В умовах трансформаційних перетворень центральне місце належить процесам створення у суспільстві інституту цивілізованого підприємництва і, зокрема, такої важливої його складової як мале підприємництво. Інститут малого підприємництва як форма прояву суспільних відносин не тільки впливає і змінює кожну конкретну людину, її спосіб життя, але й може сприяти підвищенню матеріального та духовного потенціалу суспільства, створювати сприятливий ґрунт для практичної реалізації здібностей і талантів кожного індивіда, веде до єднання нації, збереження її національного духу та національної гордості. Однак недостатня увага до питань формування цього соціального інституту з боку держави та громадських організацій заважає малому підприємству в нашій країні розвиватися так ефективно, як це відбувається в західних країнах. Звернення до проблем розвитку малого підприємництва зумовлено його важливим значенням у соціально-економічному житті країни. Сьогодні дуже важливо зрозуміти, як відбувається адаптація сучасних підприємців, які фактори мають вирішальний вплив на розвиток малого підприємництва в Україні та який характер цього впливу.

Розвиток малого підприємництва в Україні відбувається у складних умовах розвитку ринкової економіки, що позначені значними труднощами соціально-економічного, полі-

тичного й правового характеру. На цей процес головним чином впливають наявність адміністративних бар'єрів, значний податковий тягар, обмеження фінансово-кредитних можливостей, недостатність фінансової, матеріально-технічної, управлінської та кадрової складової діяльності малого підприємництва. Недостатньою є увага держави до розв'язання проблемних питань розвитку малого підприємництва, хоча саме воно, не вимагаючи великих стартових інвестицій, гарантує швидкий обіг ресурсів, високу динаміку зростання, допомагає оперативно вирішувати проблеми реструктуризації економіки, гнучко реагує на зміну кон'юнктури ринку, надає економіці додаткової стабільності. Тому дослідження проблемних питань, пов'язаних із функціонуванням суб'єктів малого підприємництва та розвитком системи їх державного регулювання в ринкових умовах, мають принципове значення на етапі його утвердження.

Серед вітчизняних дослідників значний внесок у загальну теорію та методологію державного регулювання малого підприємництва зробили такі провідні вчені, як: З. С. Варналій [1], Л. І. Воротіна [2], Т. А. Говорушко [3], О. В. Кужель [4], Р. Р. Ларіна [5], С. К. Реверчук [6] та ін.

Разом з тим, багато питань, пов'язаних зі створенням умов для ефективного розвитку малого підприємництва та підвищенням його

позитивного впливу на результати господарювання в Україні, залишаються невисвітленими, потребують поглибленого дослідження, адже формування механізмів впливу держави на підприємництво здійснювалось в умовах нестабільності, їм досі бракує науково-аналітичної обґрунтованості, системності та послідовності. В першу чергу це стосується державної політики сприяння розвитку малого бізнесу.

Метою статті є дослідження економічного змісту поняття «мале підприємництво», охарактеризувати його сутнісні ознаки та виявити вплив даного інституту на соціально-економічний розвиток країни.

Трансформація соціально-економічних відносин в Україні, пов'язана з розвитком ринкової економіки, призвела до появи нових суб'єктів господарювання, у тому числі й такої важливої складової ринкової економіки як мале підприємництво. Незважаючи на складні економічні умови та нестабільність політико-правового середовища, українське суспільство усвідомило необхідність розвитку малого бізнесу. Без створення економічних, соціальних, політичних, правових та інших умов для вільного підприємництва в умовах глибокої фінансово-економічної кризи Україна не зможе приєднатися до світового економічного простору як рівний суб'єкт світових економічних зв'язків. Це зумовлює необхідність вивчення фундаментальних теоретичних, методичних і методологічних аспектів формування інституту цивілізованого підприємництва з урахуванням якісних і кількісних параметрів його розвитку.

До загальних організаційно-економічних причин інтенсивного формування й розвитку малого підприємництва в Україні можна віднести:

1. Суттєві організаційно-технологічні зміни, що призвели до нового співвідношення між великомасштабним і малим виробництвом, зокрема диверсифікація й модернізація великого виробництва, реструктуризація, приватизація, зміни у структурі зайнятості, сприяли зростанню малого підприємництва.

2. Динамізм ринкового середовища, розвиток глобальних ринків, інформаційних систем призводить до нової схеми розподілу праці.

Переваги малих організаційних форм дозволяють швидше використовувати вільні місця на ринку, до яких не виявляють інтерес великі корпорації.

3. Підсилення конкуренції між суб'єктами господарювання дозволило малому підприємству повною мірою визначити свої переваги [7, с. 97].

Величезний міжнародний досвід розвитку підприємництва ініціював світову економічну думку до осмисленого узагальнення цього досвіду, на вироблення основ підприємництва зі всіма його компонентами, починаючи з понять «підприємництво», «підприємець» тощо.

Вперше термін «підприємництво», в сучасному значенні, використав англійський економіст кінця XVII – початку XVIII ст. Р. Кантільон, чиї праці є проміжною ланкою між меркантилізмом та класичною школою політекономії. На думку автора, підприємець – це суб'єкт, діяльність якого тісно пов'язана з ризиком, який вимагає від нього великих умінь не лише передбачати різні ситуації, а й уміти до них прилаштовуватись і приймати правильні рішення [10].

Значний внесок у розвиток науки державного регулювання економікою зробила класична школа політичної економії. Видатний англійський економіст А. Сміт, використовуючи принцип «laissez faire» («природний порядок»), який ввели фізіократи, обґрунтував економічну політику держави, що була моделлю вільного підприємства. На думку вченого, лише підтримуючи приватні інтереси підприємців і надаючи їм умови для вільної конкуренції, можна здійснити правильний розподіл ресурсів і задовольнити необхідні суспільству потреби [11, с. 32].

Французький класик політекономії Ж.-Б. Сей покладав на підприємця функцію здійснення економічного прогресу, а тому вважав, що ним мав бути представник еліти, який відрізнявся б від решти своїми організаторськими та розумовими здібностями [8, с. 240–241].

Попередник теорії маржиналізму Й. фон Тюнен пов'язував підприємницьку діяльність з ризиком і був упевнений, що «не існує такої страхової компанії, яка застрахує від будь-

якого виду ризику, пов'язаного з бізнесом. Завжди частину ризику повинен брати на себе підприємець». Щоб отримати дохід, на думку дослідника, підприємець повинен використовувати інновації, які безпосередньо стосувались нової техніки [12].

А. Маршалл, який став фундатором неокласичної теорії, здійснив поділ усіх підприємців на дві категорії: 1) тих, хто йде утормованим шляхом і отримує винагороду у вигляді нормального прибутку, який входить до витрат виробництва і є винагородою висококваліфікованої категорії учасників виробництва; 2) тих, хто відкриває нові та покращені методи господарювання, отримуючи додатковий дохід [13, с. 491].

Ідеї вченого та його попередників характеризували перший етап розвитку підприємництва, основним фактором якого був ризик та індивідуальні якості підприємця.

Наступний етап, який сформував більш сучасне бачення поняття «підприємництва», започаткував економіст Й. А. Шумпетер. Учений-економіст розглядав теорію підприємництва через призму новаторства та інноваційного характеру ведення господарства, тобто сприймаючи підприємця як новатора [9, с. 169].

Принципи вчення дослідників неоавстрійської школи стали початком третього етапу розвитку підприємництва. Для цього періоду характерним було акцентування на індивідуальних рисах підприємця, а також його вплив на рівновагу в ринковій системі. Кожен із учених мав свої погляди на особу підприємця, але загалом основу вони вбачали у сміливості та самостійності його щодо прийняття рішень [8, с. 570].

Значний інтерес зумовлює теорія підприємництва, яку описали П. Друкер і С. Самуельсон, що розкриває сучасні погляди дослідників на підприємницьку діяльність. П. Ф. Друкер основний акцент спрямував на управлінські здібності підприємця, що спонукають його до ефективного використання інновацій у своїй діяльності [13, с. 48]. П. Самуельсон у своїх працях про підприємництво особливу увагу приділяв соціальній справедливості. Дослідник вважав, що країна не може пишатись своєю економікою тоді, як діяльність підприємців

не враховує соціальні потреби її працівників і не створює для них рівні умови у вирішенні соціальних проблем.

Аналіз економічної думки в ретроспективі свідчить, що малий бізнес був первинною ланкою, вихідною формою ринкового господарювання, на якому базувалося дрібнотоварне виробництво. Генетичне коріння походження малого підприємництва полягає у суспільному поділі праці та відособленні виробників, ринок опосередковано об'єднує їх через обмін та ціноутворення [2, с. 47].

Досліджуючи економічну сутність малого бізнесу в умовах трансформації, можна помітити, що практично повсюдно проходять отождоження підприємництва з малим бізнесом, широке використання у вітчизняній науці та практиці терміна «мале підприємництво».

В Україні законодавчо визначено за вихідне термінологічне поняття використовувати термін «мале підприємництво», зокрема, в Господарському Кодексі України (ст. 42) визначено підприємництво як самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик господарську діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів і одержання прибутку [14].

Отже, мале підприємництво як предмет економічного дослідження потребує насамперед з'ясування його соціально-економічної сутності та чіткого категоріального визначення. Незважаючи на зростаючу кількість публікацій, присвячених проблемам розвитку малого підприємництва в Україні та зарубіжному досвіду, й досі залишаються не узгодженими розбіжності у трактуванні цього поняття. Зокрема, у сучасній вітчизняній економічній літературі найбільшого поширення набули такі підходи: по-перше, отождоження малого підприємництва із власне підприємництвом; по-друге, отождоження малого підприємництва із його об'єктом – малим підприємством або самостійно функціонуючою фірмою.

М. Г. Лапушта вважає, що «мале підприємництво – підприємницька діяльність, здійснювана суб'єктами ринкової економіки за визначеними, установленними законами, критеріями (показниками), що констатують сутність цього поняття» [15, с. 540].

С. В. Мочерний визначає мале підприємство як підприємство з невеликою кількістю працівників, невеликим обсягом діяльності (переважно ризиковій – виробничій, торговельній, науковій) і виробництва, власник якого несе повну відповідальність за результати господарювання, самостійно приймає управлінські рішення з метою отримання прибутку [16, с. 680].

У ряді наукових праць мале підприємство трактується як діяльність, яку здійснює невелика група осіб, або підприємство, кероване одним власником [17, с. 187].

Застосування вищеназваних підходів не дозволяє, на нашу думку, розкрити економічну

сутність малого підприємства, відобразити специфічні риси, притаманні саме даному явищу соціально-економічної реальності.

Виходячи зі всього вищезазначеного, можна погодитися з О. В. Красотою, яка пропонує розглядати економічну сутність малого підприємства у єдності таких двох аспектів:

- по-перше, розкриття економічної сутності малого підприємства повинно охоплювати його загальні, типові риси, що характеризують його належність до підприємницької діяльності;

- по-друге, мале підприємство слід аналізувати як специфічний, особливий підвид підприємства (рис.).

Рис. Системний підхід до з'ясування економічної сутності малого підприємства [18, с. 38]

Для більш глибокого з'ясування загально-видових ознак малого підприємства доцільно використовувати підхід, що є загально-визнаним в економічній літературі. Він означає аналіз цього явища в єдності трьох основних аспектів підприємства:

- як економічну категорію з властивими їй суб'єктами й об'єктами підприємницької діяльності;
- як метод господарювання із притаманними йому рисами;
- як особливий тип економічного мислення.

Як економічну категорію ми розуміємо мале підприємство як особливий підвид підприємства, що полягає у створенні та практичній реалізації нового економічного процесу або здійсненні особливого внеску у вже існуючий економічний процес, пов'язаний із підприємницькою діяльністю громадян – фізичних осіб і з функціонуванням малих

підприємницьких структур різних форм власності та організаційно-правових форм з метою отримання прибутку за умови особистої зацікавленості суб'єкта підприємства в ній і необхідності задоволення при цьому певних потреб суспільства.

Суб'єктами малого підприємства відповідно до Закону України «Про державну підтримку малого підприємства» від 19.10.2000 р. № 2063-III вважаються фізичні особи, зареєстровані у встановленому законом порядку, та як суб'єкти підприємницької діяльності, а також юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб і обсяг річного валового доходу не перевищує 70 млн грн [19].

При цьому згідно з п. 7 ст. 63 ГКУ малими (незалежно від форми власності) визна-

ються підприємства, у яких середньооблікова чисельність працівників за звітний (фінансовий) рік не перевищує п'ятдесяти осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує суми, еквівалентної п'ятистам тисячам євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні [14]. Таким чином неузгодженими в законодавчих актах залишаються питання кількісного критерію віднесення підприємницьких структур до малих.

Об'єктами малого підприємництва є малі за кількісними класифікаційними параметрами підприємства, в межах яких здійснюється найефективніша комбінація факторів виробництва з метою максимізації прибутку. Саме нові способи комбінації економічних ресурсів відрізняють підприємця від звичайного господарюючого суб'єкта.

Як метод господарювання мале підприємництво характеризується такими визначальними рисами:

- економічною відособленістю, незалежністю господарюючих суб'єктів у виборі напрямів і методів діяльності, але з обов'язковим урахуванням кон'юнктури ринку та в межах правових норм;

- відповідальність за прийняття рішень, їх наслідки та пов'язаний із цим ризик. При будь-яких найбільш вивірених розрахунках невизначеність і ризик все одно існує в підприємницькій діяльності;

- орієнтацією на досягнення комерційного успіху, прагнення максимізувати прибуток, самореалізацію за рахунок втілення своїх знань, навичок, умінь і сміливих ідей. Разом з тим, задовольняючи особисті інтереси – отримання високого доходу, підприємець сприяє і досягненню суспільного ефекту.

Як особливий тип економічного мислення мале підприємництво характеризується сукупністю оригінальних поглядів і підходів до прийняття рішень, які реалізуються у практичній діяльності [18, с. 39].

Специфічними ознаками малого підприємства слід вважати насамперед його кількісні та якісні класифікаційні параметри, які розрізняються в залежності від національних особливостей країн. Крім вищезазначених

кількісних ознак (кількість працюючих, обсяг річного обороту), визначених чинним законодавством України [5], до кількісних параметрів також відносять частку продажу на ринку, обсяг власного капіталу, обсяг основних і оборотних засобів, кількість виробленої продукції, низькі управлінські витрати на одиницю продукції [20, с. 148].

Мале підприємництво як специфічний підвид підприємницької діяльності має також якісні особливості, які найкраще проявляються у притаманних йому перевагах і недоліках. Найсуттєвіші переваги цього підвиду підприємства можна систематизувати у такому вигляді:

- 1) економіко-виробничі (гнучкість, динамізм, сприйнятливість до нововведень, швидке насичення ринку, пристосування до мінливості технологій, компактність управлінської команди і багатофункціональність менеджерів, відсутність громіздких управлінських структур, простота інформаційних зв'язків та неформальний характер планування та контролю; невеликий обсяг використання фінансових ресурсів і висока оборотність капіталу; спрощена система збуту);

- 2) інституціональні (відкритість доступу та легкість входження до цього сегмента підприємництва);

- 3) соціально-економічні (забезпечення соціальної стабільності, насичення ринку праці новими робочими місцями);

- 4) соціально-психологічні (подолання відчуження від засобів виробництва та кінцеві результати виробничої діяльності, мотивація до праці, єдність права власності та безпосереднього управління підприємством).

Поряд із властивими перевагами малому підприємству притаманні й певні недоліки, а саме:

- хронічна нестача фінансових коштів, що пов'язано з низькою долею власного капіталу і необхідністю залучення позичкових коштів;

- обмеженість масштабів використовуваних засобів виробництва, зокрема неадекватність технічного оснащення і забезпечення сировиною порівняно з великими підприємствами;

- надчутливість до коливань економічної кон'юнктури та політичної ситуації, великий ступінь залежності від системи підтримки малого підприємництва;
- значна залежність від окремих великих замовників;
- слабе сегментування власної долі ринку й недостатньо міцні позиції на ньому;
- високий ризик і схильність до банкрутства [18, с. 39; 21, с. 220].

Усі «плюси» й «мінуси» цієї форми економічної діяльності можна проілюструвати за допомогою таблиці (табл.).

Отже, мале підприємництво – невід'ємний елемент сучасної ринкової системи господарювання, соціально-економічну роль якого можна визначити такими функціями: мінімізація негативних соціальних наслідків переходу від централізовано-планової до ринкової

економіки на рівні регіонів і населених пунктів; підвищення рівня гнучкості регіональних ринків та збалансування потреб і пропозицій; динамічне й порівняно низьковитратне створення нових робочих місць; створення механізмів впровадження інновацій і комерціалізації технологій; підвищення рівня інноваційності промислового виробництва та забезпечення стабільності господарської діяльності й ефективної реструктуризації промислових підприємств на базі таких форм господарської інтеграції як промислові бізнес-інкубатори та інноваційно-технологічні центри; внутрішнє стимулювання розвитку конкурентного середовища на регіональних ринках, послаблення монопольних тенденцій, підвищення рівня демократизації економічних відносин та утвердження економічних засад розвитку місцевого самоврядування.

Таблиця

SWOT-аналіз сфери діяльності малого підприємництва (МП) в регіоні*

Сильні сторони МП	Слабкі сторони МП
Спрощена система управління та швидке прийняття рішень; невеликий обсяг початкових капіталовкладень і оборотних засобів; висока ефективність праці за рахунок особливої мотивації	Нестача основних та оборотних засобів унаслідок низької долі власного капіталу; обмежений доступ до кредитних ресурсів і недостатня кількість інвестицій; слабкий вплив на кон'юнктуру ринку; залежність від державної системи підтримки
Можливості МП	Загрози МП
Нарощування масштабів діяльності до середнього та великого підприємництва; завоювання власного сегмента на ринку; самореалізація та розвиток творчого потенціалу підприємця отримання державної підтримки	Низькі «вхідні бар'єри» для конкурентів; ризик швидкого банкрутства; висока вразливість до несприятливих кон'юнктурних коливань і форс-мажорних обставин

Примітка.* Складено автором.

Відродження вітчизняної економіки потребує активізації сектора малого підприємництва, його інноваційних можливостей, заповнення економічних ніш виробництва тих товарів і послуг, потреби в яких не задовольняються у повній мірі або задовольняється за рахунок імпорту. Однак статистика останніх років свідчить про несприятливі регуляторні умови для підприємницької активності у цьому секторі національного господарства. Таким чином, в Україні склалася об'єктивна ситуація, коли малому підприємству потрібна дієва державна підтримка, яка б забез-

печувала створення сприятливого середовища для його розвитку. Мале підприємство повинно стати базою для формування раціональної структури господарювання з урахуванням особливостей розвитку регіонів України (соціально-політичні умови, темпи ринкових перетворень тощо).

ЛІТЕРАТУРА

1. Варналій З. С. Мале підприємництво: основи теорії і практики / З. С. Варналій. – К. : Знання, 2001. – 277 с.

2. Воротін В. Є. Малий бізнес та підприємництво в ринкових умовах господарювання : навч. посіб. / В. Є. Воротін, Л. І. Воротіна, Л. А. Мартинюк, Т. В. Черняк ; за ред. проф. Л. І. Воротіної. – 2-ге вид. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2002. – 307 с.
3. Говорушко Т. А. Малий бізнес : навч. посіб. / Т. А. Говорушко, О. І. Тимченко. – К. : Центр навч. л-ри, 2006. – 194 с.
4. Кужель О. В. Мале підприємництво в Україні. Зб. нормативно-правових актів / О. В. Кужель, А. К. Кінах, В. В. Костицький. – К. : Ін-т законодавчих передбачень і правової експертизи, 1999. – 190 с.
5. Ларіна Р. Р. Малий бізнес в Україні: роль та особливості розвитку в національній економіці : монографія / Р. Р. Ларіна, О. В. Азаров. – Донецьк : Вебер, 2007. – 300 с.
6. Реверчук С. К. Малий бізнес: методологія, теорія і практика / С. К. Реверчук. – К. : ІЗМН, 1996. – 192 с.
7. Рибак О. В. Розвиток малого підприємництва в регіоні: теоретичні засади, проблеми та перспективи / О. В. Рибак // Економічний вісник Донбасу. – 2010. – № 2. – С. 96–100.
8. Історія економічних учень : підручник. – Вид. 3-тє, [перероб. та допов.] : у 2-х ч. / за ред. В. Д. Базилевича. – К. : Знання, 2006. – Ч. 1. – 453 с.
9. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі / М. Блауг. – К. : Основи, 2001. – 670 с.
10. Гребенюк В. В. Про необхідність розвитку малого підприємництва як особливого сектору економіки України [Електронний ресурс] / В. В. Гребенюк. – Режим доступу : <http://www.nuwm.rv.ua/metods/asp/v39ek.html>. – Назва з екрана.
11. Варналій З. С. Основи підприємництва : навч. посіб. / З. С. Варналій. – К. : Знання Прес, 2002. – 239 с.
12. Григор'єв С. М. Етапи дослідження та характерні риси підприємництва [Електронний ресурс] / С. М. Григор'єв. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npchdu/Politology/2002_9/9-7.pdf. – Назва з екрана.
13. Кредісов В. А. Підприємництво – вирішальний фактор розвитку країн з перехідною економікою : монографія / В. А. Кредісов. – К. : Знання, 2003. – 327 с.
14. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>. – Назва з екрана.
15. Лапушта М. Г. Предпринимательство : учебник / под ред. Лапушты М. Г. – М. : ИНФРА, 2005. – 667 с.
16. Економічна енциклопедія : у 3 т. / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Вид. центр «Академія», 2000. – Т. 1. – 864 с.
17. Малий бізнес та підприємництво в ринкових умовах господарювання : навч. посіб. / [Л. І. Воротіна, В. Є. Воротін, Л. А. Мартинюк, Т. В. Черняк] ; за ред. проф. Л. І. Воротіної. – 3-тє вид., допов. і перероб. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2004. – 308 с.
18. Красота О. В. Мале підприємництво: економічна сутність та роль у подоланні кризи / О. В. Красота // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка». – 2010. – № 7. – С. 37–40.
19. Про державну підтримку малого підприємництва [Електронний ресурс] : Закон України № 2063-III від 19.10.2000 р. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2063-14>. – Назва з екрана.
20. Дмитренко Н. Критерії визначення та місце малих підприємств в структурі ринкової економіки / Н. Дмитренко // Вісник Донецького університету. Серія: економіка і право. – 2007. – Вип. 1. – С. 145–150.
21. Шулуєв А. А. Социальный аудит / А. А. Шулуєв, Ю. Н. Попов. – М. : АТиСО, 2008. – 620 с.